

“BOBURNOMA”DA XALQ OG’ZAKI IJODI NA’MUNALARI TALQINI**Norkulova Shaxnoza Tulkinovna**

Termiz davlat Universiteti o‘qituvchisi (PhD).

norqulovashaxnoza8@gmail.com +998 90 519 96 33

Orcid-ID: 0019-0003-6200-2512

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11352486>

Annotatsiya. Adabiyotimiz tarixida XV asr XVI asrning birinchi yarmi o‘lmas asarlarga g‘oyat boyligi, bu davrda xalqimiz insoniyatga ko‘pgina ilm va adabiyot daholarini yetkazib bergani bilan alohida e‘tiborga loyiq. Xususan, birgina Movaraunnahrda ko‘plab buyuk allomalar, yuzlab shoir-u adiblar, tarixchi va olimlar, san‘at ahli sermahsul ijod qildi. Forsiy va turkiy tillarda yaratilgan durdona asarlardan ham forsiyzabon, ham turkiyzabon kitobxonlar birdek ma‘naviy oziq oldilar. Har ikki tilda yaratilgan badiiy asarlar, tarixiy tazkiralalar, me‘nuar manbalar mazmunan bir-birini to‘ldirib boyitdi. Xuddi shunday durdona asarlardan biri esa shubhasiz, Zahiriddin Muhammad ibn Umarshayx Mirzo Bobur qalamiga mansub “Boburnoma” asaridir. Mazkur maqolada jahon adabiyoti va manbashunosligidagi muhim memuar yodgorlik, o‘zbek adabiyotida dastlabki nasriy tarixiy-ilmiy manba hisoblangan “Boburnoma” asari xususida, inchunun asardagi paremiyalar - xalq maqollari haqida so‘z yuritiladi. “Boburnoma”ning ilmiy – amaliy ahamiyati, unda uchraydigan maqol va hikmatli so‘zlarning beqiyos qimmatini, ularni o‘rganish va tahlil etish yosh avlodni tarbiyalashda o‘ziga xos qirralari bilan alohida ajralib turishi hamda muallifning bu boradagi mahorati masalalariga urg‘u beriladi.

Tayanch so‘z va iboralar: “Boburnoma”, paremiya, maqol, she‘riy maqol, “Boburnoma”da o‘zbek xalq maqollari, fors-tojik tilidagi maqollar.

INTERPRETATION OF EXAMPLES OF FOLKLORE IN "BOBURNOMA".

Abstract. In the history of our literature The 15th century and the first half of the 16th century deserve special attention for the wealth of immortal works, and also that this period gave humanity many geniuses of science and literature. In particular, many great scientists, hundreds of poets and writers, historians, scientists and artists worked fruitfully only in Movaraunnahr. Both Persian and Turkish readers enjoyed the masterpieces created in Persian and Turkish. Works of art, historical records, historical sources created in both languages complement and enrich each other. One of such masterpieces is undoubtedly the Baburnama, written by Zahiriddin Muhammad ibn Umarshaykh Mirza Babur.

This article talks about the work “Baburnama”, which is considered an important memoir in world literature and source studies, the first prose historical and scientific source in Uzbek literature, as well as about proverbs - folk proverbs in the work. The scientific and practical significance of “Baburnama” is emphasized, the incomparable value of the proverbs and wise words found in it, the features of their study and analysis in the education of the younger generation, and the author’s skill in this regard.

Key words and phrases: “Baburnama”, proverb, poetic proverb, Uzbek folk proverbs in “Baburnama”, Persian-Tajik proverbs.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРИМЕРОВ ФОЛЬКЛОРА В «БОБУРНОМЕ».

Аннотация. В истории нашей литературы В XV век и первая половина XVI века заслуживают особого внимания по богатству бессмертных произведений, а также, что в этот период дал человечеству немало гениев науки и литературы. В частности, только в Моварауннахре плодотворно творили многие великие ученые, сотни поэтов и писателей, историков, ученых и художников. Как персидские, так и турецкие читатели наслаждались шедеврами, созданными на персидском и турецком языках. Произведения искусства, исторические записи, исторические источники, созданные на обоих языках, дополняют и обогащают друг друга. Одним из таких шедевров, несомненно, является «Бабурнаме», написанная Захириддином Мухаммадом ибн Умаршейхом Мирзой Бабуром.

В данной статье говорится о произведении «Бабурнаме», которое считается важным мемуарным памятником в мировой литературе и источниковедении, первым прозаическим историко-научным источником в узбекской литературе, а также о паремиях – народных пословицах в произведении. Подчеркивается научная и практическая значимость «Бабурнамы», ни с чем не сравнимая ценность встречающихся в ней пословиц и мудрых слов, особенности их изучения и анализа в воспитании подрастающего поколения, мастерство автора в этом отношении.

Ключевые слова и выражения: «Бабурнаме», паремия, пословица, поэтическая пословица, узбекские народные пословицы в «Бабурнаме», персидско-таджикские пословицы.

KIRISH

Zahiriddin Muhammad Boburning shoh asari — “Boburnoma” to‘rt yarim asrdan ortiq jahon uzra mag‘rur kezayotir, muallifi nomini, yurti, eli, millati dovrug‘ini yurtlar, mamlakatlar, iqlimlararo taratib kelayotir. Bu qomusiy asar to‘rt marta forsiyda, to‘rt marta inglizchada, ikki

martadan olmon, fransuz, turk tillarida, to‘rt topqir rus tilida, bir martadan golland, italyan, hind, urdu, yapon, polyak, uyg‘ur va boshqa tillarda chop etilgan; Bobur Mirzo, uning faoliyati, ijodi, shaxsiyati haqida turli tillarda risola va monografiyalar, besh yuzga yaqin ilmiy maqolalar, badiiy asarlar yozilgan, lug‘atlar tartib berilgan, harbiy yurishlari haqida xaritalar tuzilgan, merosini yig‘ish, asarlari matnini aniqlash bo‘yicha tahsinga sazovor ishlar qilingan. Boburning o‘z yurtida esa boburshunoslikka g‘arb olimlaridan bir yarim asr keyin kirishilgan. Buning asosiy sabablari avval chor mustamlakachiligi, keyin sho‘rolar istibdodi, ma‘muriy-totalitar tuzum, firqaviy bosim, tarixiy qadriyatlarga nopisandlik, albatta. Mustaqillik tufayli tarixiy merosimizni qanday bo‘lsa shundayligicha, to‘la holda nashr etish, har tomonlama, teran tahlil-tadqiq qilish, xolisona baholash va bugungi avlodni ulardan bahramand etishga keng yo‘l ochildi. Xususan, Istiqlol sharofati ila Bobur Mirzoni qayta kashf etayotirmiz¹.

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari haqida yurtimiz olim, adiblarining katta-kichik kitoblari, maqola-tadqiqotlari nashr etilgan. Bular ichida sharqshunos Sabohat Azimjonova, adabiyotshunos Abdurashid Abdug‘afurov, Ochil Tog‘aev, tarjimashunos G‘aybulloh as-Salomning va Saydi Umirovlarning ilmiy, adiblardan Pirimqul Qodirov, Hayriddin Sultonovning badiiy asarlari jamoatchilikka yaxshi tanish.

Boburning “Boburnoma”si ilm, badiiyat, maqolnavislik, obrazli mulohazalardan iborat hikmatnavislik xususiyatlari, unsurlarini o‘zida ajib tarzda mujassam etgan nodir me‘muar asardir. Ayni vaqtda ushbu badiiy publitsistikaning ham betakror va nodir namunasi. Unda badiiyatga xos quyma tasvirlar, tiniq manzaralar, yorqin obrazlar, timsollar bilan publitsistikaga xos aniq tushunchalar, mantiqiy muhokamalar haqqoniy ta‘rif-tavsiflarning tabiiy uyushuvi, ajib bir ittifoqini ko‘ramiz. Biz bugun shu ma‘noda “Boburnoma”dagi paremiyalar xususida so‘z yuritishga jazm etdik, (folklorshunoslikda maqollar va matallarni o‘rganuvchi soha paremiologiya deb ataladi.) bu esa asarda tasvirini topgan ayrim voqea-hodisalarning mohiyatini tushinishda kalit vazifasini o‘tashi muqarrar. Qolaversa, ma‘lum bir voqea munosabati ila qo‘llangan maqolning tarbiyaviy ahamiyati nechog‘lik darajada qimmatga egaligini anglashda ham qo‘l kelishi mumkin. Chunki Bobur tomonidan keltirilgan har bir maqol sodir bo‘lgan o‘sha voqea-hodisaning mohiyatiga moslik kasb etadi va uning ichki mazmunini ochib berishda xizmat qiladi. “Boburnoma”ning ilk sahifalarida keltirilgan o‘zbek tilidagi maqol she‘riy bo‘lib, unda Boburning Samarqandni birinchi bor ishg‘ol etib, so‘ng uni qo‘ldan boy bergan voqealar o‘z aksini topgan:

Bormoqqa ne maskan muyassar,
Turmoqqa ne davlat muqarrar (–B.57).

¹ Сайди Умиров. “Бобурнома” — бадий мақоланависликнинг гўзал намунаси. Илм ва фан. 14.02.2020

Boisi Samarqand qo‘ldan ketgan, bu yetmagandek Andijon ham ixtiyordan chiqqan hamda endilikda Xo‘jand va O‘ratepa atrofi bo‘ylab ovoragarchiliklar boshlanadi. Ushbu maqolning boshqa mavjud muqobili ham biz foydalangan “Boburnoma” nashrining havolasida berilgan: “Bormoqqa ne maskane, turmoqqa ne ma‘mane”¹ (–B.57).

Keyingi bir maqol Ahmad Tanbal bilan Andijon atrofida bo‘lgan jangdagi sustkashlikka munosabat tarzida aytilgan: “Qopidag‘ini qopmasa, qarig‘uncha qayg‘urur” (–B.67). Bu maqolning mazmuni shuki: “Eshikni vaqtida yopmasang yoki bo‘lishi lozim ishni paytida bajarmasang qariguncha qayg‘urasan, ya‘ni pushaymon bo‘lasan”. Ahmad Tanbaldek g‘anim qo‘shinlariga o‘z vaqtida berilmagan ana shu zarba tufayli Bobur keyinchalik bu hodisadan ko‘p aziyatlar chekadi, anduhlar tortadi. Yoki tag‘in Ahmad Tanbalning bir qilig‘i munosabatiga bog‘liq o‘rinli aytilgan maqol ancha e‘tiborli, chunki bu maqol Boburning botiniy qayg‘ulariga zimdan ishora qiladi. Boburning o‘sha darbadarlik kezlari Xo‘jand viloyati hokimi Qambar Ali o‘zaro maslahat qilmasdan ishonch yuzasidan Ahmad Tanbal huzuriga – Axsiga boradi. Ahmad Tanbal esa ishonchga qarshi sotqinlik yo‘liga o‘tib, Qambar Alini hibsga olib, uning viloyati Xo‘jand ustiga qo‘shin tortadi. Bobur bu voqeaga monand ushbu mavolni keltiradi: “Inonmag‘il do‘stingg‘a, somon tiqar po‘stungg‘a” (–B.70). Yuqoridagi holatlardan kelib-chiqib aytadigan bo‘lsak, bu maqolga va uning mazmuniga izoh yoki sharh berish tabiiy ortiqchalik qiladi, desak zarracha mubolag‘a bo‘lmaydi.

“Boburnoma”dagi boshqa bir maqolga diqqatingizni tortmoqchimiz: “Bizga yetganda saxovat bila mashhur bo‘lg‘on el xasis bo‘lur, muruvvat bila mazkur bo‘lg‘on elning muruvvati unutilar” (–B.73–74). Bu maqol yoki boringki, masal bo‘lsin, aslida Hisor hokimi battol Xusravshoh xususida aytilgan, boisi Xusravshoh ko‘pincha odamning holatiga qarab muomala qiladi, u atrofdegilarni nazar-pisand qilmay qo‘ygan edi. Boburning bu achchiq gaplari bor haqiqat, chunki “Boburnoma”ning ko‘p o‘rnida Xusravshoh tez-tez tilga olinadi va har gal yovuzlik timsoli sifatida talqin etiladi, oxir-oqibat Xusravshohning hayoti fojia bilan xotima topadi. Bobur ayni shu maqolga monand o‘zi tortgan azob-uqubatlarni ifodalovchi bir bayt ham keltiradi va qissadan hissa chiqaradi:

Kim ko‘rubtur, ey ko‘ngul, ahli jahondin yaxshiliq

Kimki ondin yaxshi yo‘q, ko‘z tutma ondin yaxshiliq (–B.74).

Xullas, sarsonlik va sargardonlik, goho teng, goho noteng dushmanlar bilan to‘qnashuvlar, adog‘i yo‘q kurash, oxiri ko‘rinmas qiyinchiliklar, bularning bari Bobur va uning atrofdegilarni g‘oyat toliqtirgan edi. Ana shu sarguzashtlar asnosida, ba‘zan u yoki bu voqealarga mos maqollarning Bobur tomonidan ishlatilishi, voqeaning mohiyatini to‘kis anglashda kitobxonga g‘oyat asqotadi. Voqealarga mohiyatan mushtarak keyingi bir maqolni olib ko‘raylik: “tong yovuq

va maqsad yiroq” (–B.105) – “tong yaqin va maqsad yiroq”, diqqat bilan qarasangiz, hamma narsa ayon, lekin sarsongarchiliklarning oqibati nima bilan yakun topishini hech kim bilmaydi, deyilmoqda.

Bobur hamisha jiddiy, ya’ni kishini og’ir xayollarga cho’mdiradigan maqollarga o’rin ajratib qolmasdan, balki ba’zan hazil-mutoyibaga ham joy qoldiradi. Chunonchi Bobur Movarounnahrda tamoman umidini uzib, o’zga yurtga – Afg’onistonga uzil-kesil ravona bo’ladi, tog’u tosh oshib, dala-dasht kezib yo’l bosadi. Bobur Afg’oniston tog’lari haqida yozadi: “... Afg’oniston tog’lari bir yo’sunluq tog’lardur. Past-past, o’ti oz, suyi (suvi) tanqis, yig’och (daraxt) siz, badnamoy, yaramas tog’lardur. Tog’lari ellariga munosib tushubtur, nechunkim, “teng bo’lmaguncha, tush bo’lmas”, debturlar” (–B.129). Bu maqol “teng bo’lmasdan, do’st bo’lmas” yoki “o’xshatmasdan uchratmas” singari ma’nolar ni kashf etadi, demak atrof muhit inson tabiatiga shubhasiz, ta’sirini o’tkazar ekan. Ochig’ini aytsak, bu maqol va unga mushtarak voqea tasviriga mutlaqo izoh yoki sharh taqozo etilmaydi, chunki “Boburnoma” muallifi barcha muammoli savollarga javob berib bo’lgan. Demak Bobur nechog’lik dardli damlarda ham hazilga, mutoyibaga, askiyaga, kulgiga moyil bo’lib, o’zida shunga kuch topa olgani olqishga loyiq hodisadir. Bobur qo’shini Kobulni qo’lga kiritgach, g’alaba sharafiga mukofotlash bilan bog’liq voqea ozgina noroziliklar kelib chiqadi, ya’ni taqdirlashdagi taqsimot ayrimlarga yoqmaydi. Bobur shunda: “dushman ne demas, tushga ne kirmas” (–B.131), degan maqolni keltirishni joiz topadi va maqolning o’z o’rnida ishlatilganiga shubha yo’q. Boburning lashkar va qo’shin ichida bo’lib turadigan har xil voqea-hodisalarga shaxsan befarq emasligini, birgina shu maqol misolida bilib olish u qadar qiyin emas.

“Boburnoma”da Boburning ovqatdan zaharlanish voqeasi bog’liq tafsilotlar hikoya qilinuvchi sahifalar o’ta ta’sirli jihatlarni namoyon etadi. Bobur zaharlanishdan eson-omon qutiladi, sog’-salomat qoladi, ziyon-zahmat ko’rmaydi, yana hayotga qaytadi. Ana shu zaharlanish sababli Bobur o’lim bilan olishadi va jonning qadrini anglab yetadi, umrning qimmatini bilib oladi:

“Jon mundoq aziz nima emish, muncha bilmas edim, ul misra’ borkim:

Kim o’lar holatqa yetsa, ul bilur jon qadrini” (–B.282).

E’tibor bergan bo’lsangiz, boshidan o’tkazmagan kimsa, hech narsaning farqiga bormaydigina emas, balki uning qadriga ham yetmas ekan, shu narsaga to’qnash kelsagina uning qadrini tushunar ekan. Qarang, inson tabiati naqadar ziddiyatli qutblarni o’zida mujassam etar ekan va ko’pincha zarur narsalarga loqayd munosabat ustuvorligi yanada taajjublanarli!

“Boburnoma”da quyidagi fors-tojik tilidagi maqollar ham uchraydi:

1. “G’ofil az injo ronda va az onjo monda” – “G’ofil bu yerdan quvilgan, u yerdan ajralgan” (oro yo’lda sarson bo’lib qolish–B.51).

2. Korhoro ba vaqt boyad just,

Kori be vaqt sust boshad, sust (Ishlar o‘z vaqtida bajarilishi kerak, vaqtida bajarilmagan ish sust bo‘ladi, –B.67).

3. “Uzrash batar az gunoh” – “Uzri gunohidan yomonroq” (–B.73).

4. “Gov gum shavad, chi kor kunem” – “Agar ho‘kiz yo‘qolsa, nima qilamiz?” (Govgum – ikki ma’noga ega, ya’ni ho‘kiz yo‘qolsa birinchi ma’nosi, govgumning ikkinchi ma’nosi qorong‘u tushsa, –B.87).

5. “Darvozai shahrro tavon bast, natvon dahani muxolifon bast” – “Shahar darvozasini yopib bo‘ladi-yu, dushman og‘zini yopib bo‘lmaydi” (–B.131). Qizig‘i, bu maqol yuqorida keltirilgan: “Dushman ne demas, tushga ne kirmas” maqoli bilan yonma-yon beriladi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi bilan forsiyzabon xalqlarning maqollari omuxtalashgani hodisasini kuzatish mumkin.

6. “Dah darvesh dar gileme bixusband va du podshoh dar iqlime nangunand” – “O‘n darvish bir gilamga sig‘ib yotarlar, ikki podshoh bir iqlimga sig‘maydi” (–B.165).

7. “Marg bo yoron surast” – “Do‘stlar bilan birgalikdagi o‘lim to‘ydir” (–B.175).

“Boburnoma”da uchrayotgan maqollarning ahamiyati beqiyos bo‘lib, bu maqollarni o‘rganish, uni tahlil etish yosh avlodni tarbiyalashda o‘ziga xos qirralari bilan alohida ajralib turadi. Avvalo bu maqollar uzoq asrlar osha ajdodlar tilida sayqal topib kelgan bo‘lsa, hozirgi kunda ham o‘z qimmatini saqlab kelayotgani maroqlidir. Maqol voqea ta’kidini kuchaytirish uchun, hodisadan olingan taassurotni yanada bo‘rttirish maqsadida qo‘llanadi, bu esa fikr ta’sirini ta’minlash xizmatini o‘z zimmasiga oladi. Maqol voqea mazmunini boyitishda, mohiyat talqinini chuqurlashtirishda, uni behad teranlashtirishda va tasvirga badiiylik bag‘ishlashda ulkan ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. Nashrga tayyorlovchi: P.Shamsiev. – Toshkent: Yulduzcha, 1989. –368 b. Misol keltirilgan maqollar sahifasi qavsda ko‘rsatilgan.